

تبیین حیات برزخی از منظر قرآن و روایات

لیلا زوده^۱

چکیده

زندگی پس از مرگ و دنیای برزخ، موضوعی است که از دیرباز توجه انسان را به خود جلب کرده است. قرآن کریم در آیات متعددی به این مسئله اشاره کرده و وجود عالم برزخ را تایید می‌کند. سوره‌هایی مانند مومنون، آل عمران، یس، مومن، منافقون و نحل، به وضوح از حیات برزخی و خصوصیات آن سخن می‌گویند. همچنین، جاودانگی شهدای راه خدا و پادشاهای معنوی آنها، دلیلی روشن بر وجود این عالم و نعمت‌های آن است. در منابع فریقین، روایات متعددی وجود دارد که به توصیف عالم برزخ و زندگی در آن می‌پردازند. این روایات، جزئیات فراوانی در مورد وضعیت انسان‌های مختلف، از اولیای الهی تا افراد گنهکار، در مراحل گوناگون عالم برزخ ارائه می‌کنند. این مقاله با به صورت توصیفی، تلاش دارد تا با بررسی آیات و روایات، به درک بهتری از حیات برزخی و ارتباط آن با دنیا دست یابد. در این مقاله به حیات برزخی از دیدگاه آیات و روایات اشاره و سپس به ویژگی‌ها و پیامدهای آن پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: عالم برزخ، حیات برزخی، نعمت‌های برزخی، عذاب برزخی، شفاعت در برزخ.

^۱ . طلبه سطح ۲، حوزه حضرت زینب (س).

مقدمه

حیات برزخی یکی از موضوعات مهم و پیچیده در جهان‌بینی اسلامی است که به‌طور ویژه در قرآن کریم و روایات معتبر اهل بیت (علیهم السلام) مطرح شده است. برزخ به‌عنوان عالمی میان دنیای فانی و دنیای ابدی قیامت شناخته می‌شود که در آن روح انسان‌ها پس از مرگ و قبل از قیامت به سر می‌برد. این مرحله از زندگی، که در فرهنگ اسلامی به‌طور گسترده از آن سخن به میان آمده، جایگاه ویژه‌ای در آموزه‌های دینی دارد و مطالعه آن می‌تواند دریچه‌ای نو برای درک عمیق‌تر مفاهیم مرگ، معاد، و تاثیرات آن بر زندگی دنیوی انسان‌ها باشد.

در آموزه‌های اسلامی، برزخ به‌عنوان مقطعی از زندگی پس از مرگ، با ویژگی‌های خاص خود شناخته می‌شود. این دوره از زندگی، نه تنها به‌عنوان توقفی موقتی میان دنیا و قیامت بلکه به‌عنوان یک مرحله حائز اهمیت در فرآیند تطهیر یا عذاب روح انسان، در قرآن و احادیث متعدد آمده است. اهمیت این مرحله به اندازه‌ای است که در بسیاری از متون دینی به تفصیل در مورد ویژگی‌ها و تجربیات انسان‌ها در برزخ سخن گفته شده است.

درک درست از حیات برزخی به انسان‌ها کمک می‌کند تا نسبت به زندگی دنیوی خود مسئولانه‌تر عمل کنند. با آگاهی از ویژگی‌های عالم برزخ و چگونگی حیات در آن، فرد می‌تواند زندگی دنیوی خود را بر اساس مفاهیم اخلاقی و دینی نظم دهد و به گونه‌ای زندگی کند که عاقبت برزخی خوشایندی برای او رقم بخورد. این مطالعه از اهمیت تربیتی ویژه‌ای برخوردار است و به‌ویژه در جوامع دینی و مذهبی که به دنبال خودسازی و تهذیب نفس هستند، می‌تواند تأثیر عمیقی بر رفتار و نگرش افراد داشته باشد. حال سوال اصلی این است که تبیین حیات برزخی از منظر آیات و روایات چیست؟

سوالات فرعی: ۱- حیات برزخی چیست؟

۲- ویژگی‌های عالم برزخ چیست؟

۳- شواهد قرآنی و روایی در این مورد کدام است؟

موضوع حیات برزخی، به عنوان یکی از مراحل حیاتی در سیر روح انسان، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و متفکران مسلمان بوده است. و آثاری نیز در پیرامون این بحث آمده است همچون:

۱-مقاله «حیات برزخی در قرآن و حدیث» از سید محمد باقر حجتی ۱۳۹۷ش؛ این مقاله به بررسی و مقایسه آیات و روایات مربوط به حیات برزخی می‌پردازد و به تفاوت‌های موجود در روایات و دیدگاه‌های مختلف مفسران نیز اشاره شده است.

۲-مقاله «بررسی تطبیقی عالم برزخ در منابع اسلامی و دیدگاه فیلسوفان» از محمد تقی فعالی ۱۳۹۹ش؛ این مقاله، به بررسی و مقایسه دیدگاه‌های منابع اسلامی (قرآن و حدیث) با دیدگاه فلاسفه اسلامی در مورد عالم برزخ می‌پردازد و تلاش می‌کند تا نقاط اشتراک و اختلاف این دیدگاه‌ها را تبیین کنند.

۳-مقاله «تبیین حیات برزخی و تأثیر آن بر تربیت اخلاقی انسان از منظر قرآن و روایات» از فاطمه جان احمدی ۱۳۹۷ش؛ این مقاله، به بررسی آثار و پیامدهای باور به حیات برزخی بر تربیت اخلاقی انسان می‌پردازد. این مقاله، به بررسی جنبه‌های تربیتی برزخ و نقش آن در خودسازی و تهذیب نفس می‌پردازد.

این مقاله می‌تواند، رویکرد نوآورانه، با ایجاد پلی بین علم و دین، را با فهمی عمیق‌تر و ملموس‌تر از این مفهوم برای همه ایجاد کند.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱-برزخ

واژه «برزخ» از جمله مفاهیمی است که در قرآن کریم، روایات اسلامی و متون عرفانی و فلسفی به کار رفته و دارای ابعاد مختلفی است. درک دقیق این مفهوم، مستلزم بررسی معنای لغوی و اصطلاحی آن است.

در کتب لغت عربی و فارسی، «برزخ» به معنای واسطه و حائل میان دو چیز یا دو حالت آمده است. برخی از معانی لغوی «برزخ» عبارتند از: برزخ به معنای چیزی است که بین دو چیز حائل شده و مانع از اختلاط و یکی شدن آنها می‌شود.^۱ برزخ به فاصله و حد فاصل میان دو چیز نیز گفته می‌شود.^۲ برزخ همچنین به معنای حد وسط و میانه‌ای است که بین دو طرف قرار دارد.^۳ گاهی اوقات برزخ به معنای دیوار یا حجاب نیز به کار رفته است که دو فضا را از هم جدا می‌کند.^۴ در برخی از متون، واژه برزخ به معنای قبر نیز آمده است، به این دلیل که قبر، فاصله‌ای بین دنیا و آخرت است.^۵

در اصطلاح علوم اسلامی (قرآن، حدیث، کلام و فلسفه)، واژه «برزخ» به معنای خاصی به کار رفته است. مهم‌ترین معانی اصطلاحی برزخ عبارتند از:

در قرآن کریم، مهم‌ترین کاربرد اصطلاحی واژه برزخ، به معنای عالم و فاصله‌ای است که میان مرگ و قیامت قرار دارد. این عالم، جایی است که روح انسان پس از مرگ تا زمان برپایی قیامت در آن ساکن است.^۶ «وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» و پشت سرشان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند. در این آیه، به صراحت به وجود عالمی به نام برزخ اشاره شده است که بعد از مرگ و قبل از قیامت، محل استقرار ارواح است.^۷ برخی از فلاسفه و عرفا، برزخ را همان عالم

۱. معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۵۹۵

۲. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه برزخ

۳. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۲۶۸

۴. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۱۲۸

۵. قرائتی، تفسیر نور، ج ۸، ص ۴۹۶

۶. مومنون: ۱۰۰.

۷. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۳۰

مثال می‌دانند. عالم مثال، جهانی است که در آن، موجودات به صورت مثالی و غیر مادی وجود دارند.^۱

در روایات اسلامی، گاهی از برزخ به عنوان عالم قبر نیز یاد شده است. به این معنا که پس از مرگ، روح در قبر در عالمی برزخی به سر می‌برد.^۲ بر اساس آموزه‌های اسلامی، برزخ جایی است که در آن اعمال انسان در دنیا، به صورت‌های مناسبی تجلی می‌یابند. نیکوکاران در برزخ از نعمت‌ها و نیکویی‌های اعمال خود بهره‌مند می‌شوند، و بدکاران از عذاب و گرفتاری ناشی از اعمال خود رنج می‌برند.^۳

۲-۱- جایگاه برزخ در نظام هستی

الف. ارتباط با عالم مادی: برزخ به عنوان حائلی بین دنیا و آخرت، نقش حیاتی در نظام هستی ایفا می‌کند. عالم مادی جایی است که انسان‌ها اعمال خود را انجام می‌دهند و این اعمال، تأثیر مستقیم بر وضعیت روح در برزخ دارد. اعمال نیک و بد مردم در دنیا، نتیجه‌ای خواهد داشت که در برزخ تجلی پیدا می‌کند؛ بنابراین، برزخ مقوله‌ای است که تداوم حیات انسانی را از دنیا به آخرت پیوند می‌زند.

ب. تعیین سرنوشت: برزخ همچنین به تعیین سرنوشت روح‌ها کمک می‌کند. در این مرحله، روح‌ها به انواع نعمت‌ها یا عذاب‌ها مبتلا می‌شوند که به نوعی نشان‌دهنده‌ی کارنامه اعمال آن‌ها در دنیا است. این نکته در روایات مختلف بازتاب یافته است؛ برای مثال، در روایات تأکید شده است که نیکوکاران، در برزخ در آرامش و راحتی به سر می‌برند، در حالی که بدکاران دچار عذاب و رنج خواهند شد.^۴

در نهایت، برزخ جایگاهی مهم و محوری در نظام هستی به شمار می‌رود. این عالم به ما نشان می‌دهد که دنیا تنها یک مرحله از مراحل زندگی انسان است و برزخ نه تنها پیوند دهنده عالم دنیا و آخرت است، بلکه تأثیر عمیقی بر رفتار و افکار انسان‌ها در این دنیا دارد. با توجه به این

۱. ملا هادی سبزواری، شرح منظومه، بخش معاد.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۶، ص ۲۱۰

۳. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۲۹۵

۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۶، ص ۲۱۰.

ب. نقش برزخ در جلوگیری از فساد و بی‌عدالتی در جامعه

با استناد به آیه «وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ»^۱؛ تفسیر المیزان بیان می‌کند که باور به وجود عالم برزخ و حسابرسی دقیق اعمال در آن، به عنوان عاملی بازدارنده از فساد و بی‌عدالتی در جامعه عمل می‌کند. زیرا ظالمان و مفسدان می‌دانند که اگرچه ممکن است در این دنیا از مجازات بگریزند، اما در برزخ و قیامت، اعمالشان مورد محاسبه قرار می‌گیرد و عواقب آن گریبانگیرشان خواهد شد.^۲

با توجه به آیه «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ»^۳؛ تفسیر نور با تکیه بر این که هدف از خلقت انسان بیهوده نبوده و بازگشت به سوی خدا قطعی است، بر این نکته تاکید می‌کند که باور به حیات برزخی و وجود دادگاهی عادلانه در آن، به عنوان یک عامل بازدارنده در برابر فساد و بی‌عدالتی عمل می‌کند. این باور موجب می‌شود که افراد بدانند اعمالشان در این دنیا، نتایجی در عالم برزخ و آخرت به دنبال خواهد داشت و این آگاهی، در جلوگیری از فساد و بی‌عدالتی در جامعه نقش مهمی ایفا می‌کند.^۴

۳- آثار معنوی

الف. نقش برزخ در ایجاد آرامش روحی و تسکین ترس از مرگ

با استناد به آیه «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»^۵؛ تفسیر تسنیم بیان می‌کند که باور به وجود برزخ و استقبال فرشتگان از مؤمنان با بشارت بهشت، به انسان آرامش روحی می‌بخشد و ترس از مرگ را کاهش می‌دهد. این باور به فرد

^۱ . ابراهیم: ۴۲.

^۲ . علامه طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۱۲، ذیل آیه ۴۲ سوره ابراهیم.

^۳ . مومنون: ۱۱۵.

^۴ . حجت‌الاسلام قرائتی، تفسیر نور، جلد ۶، ذیل آیه ۱۱۵ سوره مومنون.

^۵ . نحل: ۳۲.

اطمینان می‌دهد که مرگ پایان راه نیست، بلکه انتقالی است به جهانی بهتر و آرامش‌بخش‌تر، مشروط بر اینکه در این دنیا، اعمال شایسته‌ای انجام داده باشد.^۱

با توجه به آیه «فَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ»^۲؛ وعده الهی به مؤمنان، باور به حیات برزخی و دریافت بشارت‌های الهی در آن، باعث می‌شود که انسان از ترس مرگ و نگرانی‌های ناشی از آن رها شود. این باور موجب می‌شود که مرگ به عنوان دروازه‌ای به سوی رحمت الهی و آرامش ابدی دیده شود و نه پایان زندگی و فنا.^۳

ب. تاثیر باور به حیات برزخی در تقویت ایمان و امید به رحمت الهی

با استناد به آیه «وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»^۴؛ باور به حیات برزخی و سرای آخرت به عنوان زندگی واقعی، ایمان انسان را تقویت کرده و امید او را به رحمت الهی افزایش می‌دهد. این باور باعث می‌شود که انسان متوجه شود زندگی دنیا گذرا است و حیات حقیقی در برزخ و آخرت است، در نتیجه به رحمت و مغفرت الهی امیدوارتر می‌شود.^۵

با توجه به آیه «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً»^۶؛ باور به وجود برزخ و بازگشت روح مؤمن به سوی پروردگار با رضایت و خشنودی، ایمان او را به رحمت الهی افزون می‌کند. این باور سبب می‌شود که فرد مطمئن شود که پس از مرگ، رحمت و فضل الهی شامل حالش خواهد شد و همین امر، امید او را به بخشش و پذیرش الهی افزایش می‌دهد.^۷

^۱ . جواد آملی، تفسیر تسنیم، جلد ۱۳، ذیل آیه ۳۲ سوره نحل

^۲ . فصلت: ۳۰

^۳ . قرطبی، الجامع لأحكام القرآن، جلد ۱۵، ذیل آیه ۳۰ سوره فصلت.

^۴ . عنکبوت: ۶۴

^۵ . طبرسی، مجمع البیان، جلد ۸، ذیل آیه ۶۴ سوره عنکبوت.

^۶ . فجر: ۲۷-۲۸

^۷ . زمخشری، الکشاف، جلد ۴، ذیل آیات ۲۷-۲۸ سوره فجر

نتیجه گیری

یکی از مهم ترین آموزه هایی که دین ارائه داده است، حیات برزخی یا دنیای بعد از مرگ و مراتب مربوط به آن می باشد. از منظر دین و اسلام، با مرگ زندگی به پایان نمی رسد؛ بلکه یک شروع جدید با حوادث و اتفاقات مربوط به آن است. از همین رو، بررسی عالم برزخ و اثبات آن نیازمند بررسی و تأمل می باشد. در این مقاله با استفاده از آیات و روایات به بررسی اجمالی عالم برزخ و پیامدهای آن و ویژگی های آن پرداخته شده است. در این مقاله به ویژگی های عالم برزخ همچون ماهیت وجودی آن، تجربه پاداش و عقاب، آگاهی و ادراک در برزخ بوده است و بعد از آن به شواهد قرآنی و روایی در مورد آن پرداخته که به آیاتی همچون سوره مومنون، آل عمران، غافر اشاره شده است. سپس حیات برزخی از دیدگاه روایات بررسی شد که می توان به مواردی چون: سوال و جواب قبر، نعمت ها و عذاب های برزخی، ملاقات با اهل بیت(ع)، زیارت قبور و دعا برای مردگان اشاره کرد. همچنین به تفاوت حیات برزخی با دنیوی و اخروی اشاره ای کوتاه شده است و در آخر به پیامدهایی که باور به حیات اخروی در پی دارد بررسی شد. همچون آثار تربیتی، اجتماعی و معنوی. از همین رو، با توجه به آیات قرآن و روایات، حیات برزخی مرحله ای ضروری و واسطه بین زندگی دنیوی و حیات اخروی است که در آن انسان با نتایج اعمال خود روبرو می شود و برای ورود به جهان آخرت آماده می گردد.

منابع

*قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، **من لا یحضره الفقیه**، تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۸۷ش.
۲. ابن عاشور، محمد طاهر، **التحریر والتنویر**، تونس: الدار التونسیه، ۱۹۸۴م.
۳. الأنصاری القرطبی، ابو عبدالله محمد بن أحمد، **الجامع لأحكام القرآن**، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۶۸ش.
۴. ثقفیان، اکبر، **تفسیر علی بن ابراهیم قمی**، تهران: انتشارات موسسه خانه کتاب و ادبیات ایران، ۱۳۹۰ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، **تفسیر تسنیم**، قم: انتشارات اسراء، ۱۳۹۵ش.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، تهران: انتشارات اسلامیه، ۱۳۸۷ش.
۷. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، تهران: انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۶۳ش.
۸. دستغیب، سید عبدالحسین، **معاد شناسی**، تهران: انتشارات دارالکتب، ۱۳۸۸ش.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، قم: انتشارات ذوی القربی، ۱۳۸۳ش.
۱۰. زمخشری، محمود بن عمر، **الکشاف**، قم: نشر بلاغت، ۱۳۷۳ش.
۱۱. طباطبایی، سید محمد حسین، **تفسیر المیزان**، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸ش.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان**، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۶۷ش.
۱۳. طوسی، محمد بن حسن، **تهذیب الاحکام**، تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۶۷ش.
۱۴. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۹۱ش.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول الکافی**، قم: انتشارات حوزه اسلامی، ۱۳۶۳ش.
۱۶. مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.

۱۷. معین، محمد، *فرهنگ فارسی معین*، تهران: انتشارات زرین، ۱۳۸۶ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.
۱۹. ملاصدرا، شیرازی، *اسفار اربعه*، تهران: انتشارات سخن گستر، ۱۳۸۸ش.
۲۰. مطهری، مرتضی، *شرح منظومه ملاحادی سبزواری*، تهران: نشر صدرا، ۱۳۹۵ش.
۲۱. _____، *مجموعه آثار شهید مطهری*، تهران: نشر صدرا، ۱۳۹۵ش.
۲۲. _____، *کتاب معاد*، تهران: نشر صدرا، ۱۳۹۸ش.
۲۳. مجلسی، محمد تقی، *بحار الانوار*، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۱ش.
۲۴. نوری طبرسی، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم: انتشارات آل البيت، ۱۳۶۹ش.